

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР ЯК СФЕРА ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ, СІМ'Ї ТА ГРОМАДСЬКОСТІ

ІННА ЧЕРВІНСЬКА

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (Ukraine)

ABSTRACT: *On the basis of psychological and educational literature and school practice, the article reveals peculiarities of educational space, described the specificity of interaction of school, family and community in shaping personality. The author describes the organizational and pedagogical conditions of interaction between school, family and community identifies key factors that influence the development of personality. After forming the right relationships and personal development depends primarily on what people facing child parents learned how human relationships and social environment. The content of the article shows that identity formation always occurs in the interaction of the individual with various social institutions.*

KEY WORDS: *socio-cultural environment, society, personal development, interaction, family, community organization*

Постановка проблеми

Педагогічна наука і практика довели, що становлення особистості завжди відбувається у взаємодії окремої людини з мікро - та макросоціумом, тобто матеріальним і культурним середовищем, а також у взаємодії з різними соціальними інститутами, зокрема з сім'єю, навчальними закладами, громадою, релігійними спільнотами, формальними чи неформальними об'єднаннями. Тому серед актуальних проблем формування особистості особливе місце займають питання узгодження зусиль державних і недержавних соціальних інститутів, в яких здійснюється цілеспрямований соціально-виховний вплив на підростаюче покоління.

Формування доброзичливих взаємин і розвиток особистості залежить насамперед від того, якими людьми постають перед дитиною батьки, як пізнаються людські стосунки та суспільне оточення. Адже кардинальні соціально-економічні та політичні перетворення в нашій країні, що відбуваються з кінця минулого століття, докорінно змінили соціокультурну ситуацію, в якій здійснюється формування особистості людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

За останні роки в педагогічній теорії та шкільній практиці набув поширення термін „*середовище*” (Є. Бондаревська, А. Лукіна, В. Веснін, І. Левицька, Л. Кепачевська, І. Улановська), робляться спроби класифікувати різні середовища. Категорію „*освітньо-виховне середовище*” вивчали Л. Буєва, Ю. Мануйлов, Л. Новикова, Н. Селиванова, В. Петрівський, І. Якиманська, В. Ясвін та інші, сутність понять „*навчально-терапевтичне середовище*” (Г. Любимова), „*освітній простір*”, „*виховна система*” (В. Докучаєва, А. Цимбалару). Дослідники Н. Єлізарова, М. Фрумін, Г. Цукерман та інші вивчають особливості взаємодії усіх учасників навчального процесу; Є. Беленкіна, Л. Жарова, В. Котов, М. Рибаківа аналізують емоційно комунікативний бік навчальної взаємодії; О. Марченко, М. Корольчук, Н. Бутенко, Н. Федорченко розглядають особливості організації психолого-педагогічної взаємодії адміністрації навчального закладу та її працівників.

Мета статті

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури та шкільної практики розкрити особливості освітнього простору, описати специфіку взаємодії школи, сім'ї та громадськості у формуванні особистості.

Виклад основного матеріалу

Формування зростаючої особистості неможливе без сприятливого впливу навчально-виховного середовища навчального закладу, без соціального довілля та без врахування багатьох інших чинників. Йдеться не лише про вплив географічного середовища, а й про етнокультурні засади, на яких функціонує школа, живе учень і вчитель, діє громада населеного пункту.

У педагогічній літературі близьким, але не синонімічним до поняття „освітнє середовище” виступає дефініція „освітній простір”. Дослідники цього питання (О. Леонова, О. Мариновська, А. Цимбалару, І. Шендрік) вказують на те, що середовище характеризується статичністю, формується у межах конкретного навчального закладу, а простір – динамічністю та відображає систему соціальних зв'язків і стосунків у галузі освіти, характер взаємовідносин суспільства і соціальних інститутів, пов'язаних із задоволенням освітніх потреб населення.

Простір характеризується суб'єктивним сприйняттям, і є результатом конструктивної діяльності усіх суб'єктів освітнього процесу. На вказану особливість освітнього простору звертає увагу дослідник М. Кісіль, який виділяє два його виміри:

об'єктивний і суб'єктивний. Вимір об'єктивний – це реально існуючі елементи сформованого освітнього простору, місцевого, загальнодержавного чи глобального, що представлені соціальними умовами, інформаційним та законодавчим забезпеченням, окремими освітніми системами з їх програмами та подіями. Вимір суб'єктивний – це ті елементи освітнього простору, що існують віртуально у свідомості людини, це простір ще нереалізованої норми, ідеалу, який виявляє зв'язок з реальним станом речей¹.

Більшість дослідників зазначеної проблеми (Є. Бачинська, С. Гершунський, Б. Єльконін, Б. Серіков, І. Фрумін та ін.) під поняттям „освітній простір” розуміють певну територію, яка пов'язана з масштабними явищами у галузі освіти: як певна частина соціального простору, у межах якої здійснюється нормована освітня діяльність; як єдність, цілісне утворення в галузі освіти, яке має свої межі – від світового або європейського освітнього простору до освітнього простору регіону, школи, класу. Так, Є. Бачинська, досліджуючи механізми формування інноваційного освітнього простору регіону, вважає доцільним розглядати його у двох площинах: як середовище, територію, в межах якої діють єдині узгоджені правила інноваційної діяльності, і як цілісну систему, результатом функціонування якої є новітні ідеї та оригінальні освітньо-виховні технології².

Порівняльний аналіз категорій „освітній простір” і „освітнє середовище” доводить, що співвідношення вказаних дефініцій можна охарактеризувати як співвідношення форми („освітній простір”) і змісту („освітнє середовище”). Освітнє середовище виступає одним із наповнень освітнього простору. Освітній простір, у свою чергу, інтерпретується як інваріант соціокультурного простору суспільства³.

За таких умов підростаюча особистість стає одночасно і продуктом і творцем освітньо-виховного середовища. „Школа – це простір життя дитини. Тут вона не готується до життя, а повноцінно живе...”. Яскравим підтвердженням сказаного будуть результати дослідження В. Ясвіна, який трактує освітнє середовище як „систему впливів і умов формування особистості за заданим взірцем, а також можливостей для

¹ М. Kisil', *Prostir osvity z tochky zoru yiyi osnovnoho sub'yekta*, „Visnyk Cherkas'koho universytetu” 2006, № 88, с. 138-141.

² У. Vachyn's'ka, *Mekhanizm formuvannya innovatsiynoho osvith'oho prostoru v rehioni*, „Pedahohika i psykholohiya” 2007, № 1 (54), с. 79.

³ У. Manuylov, *Sredovoy podkhod v vospytanyu*, „Pedahohyka” 2000, № 7, с. 36.

її розвитку, що є в соціальному і просторово-предметному оточенні”⁴. Як зазначає науковець, тип освітнього середовища визначається умовами і можливостями середовища, що сприяють розвитку активності (або пасивності) дитини, її особистісної свободи (або залежності). Дослідник стверджує, що освітнє середовище не має чітко фіксованих меж. Вони визначаються безпосередньо самими суб’єктами освітнього процесу (керівниками школи, педагогами, батьками, дітьми, громадськими організаціями)⁵.

Отже, у науковій літературі поняття „освітнє середовище” розглядається, по-перше, у вимірах соціальної педагогіки як єдність дій навчальних закладів, сім’ї, позашкільних державних та громадських установ, інформаційно-культурного середовища; по-друге, як сукупність матеріальних вимог у відповідності з педагогічними, ергономічними, санітарно-гігієнічними вимогами до навчально-виховного процесу; по-третє, як різноманітний, різнорівневий світ, який оточує дитину, формує її ціннісні орієнтації, складає уявлення про навколишній світ, визначає ставлення до людей та довкілля.

Загальновизнано, що школа – це модель суспільства. Саме від якості шкільного навчання й виховання залежить збагачення культурних національних цінностей як держави цілому, так і певних її регіонів. Розвиток науки та техніки, стрімкий ріст усіх сфер суспільного виробництва вимагає від сучасної освіти постійного оновлення змісту, структури стилю управління, методів і форм навчання. Сучасне замовлення суспільства полягає в тому, щоб створити такі умови навчання, за яких би кожний учень успішно навчався, розвивав свій інтелект, був готовий до творчої самореалізації⁶.

Шкільне життя передбачає взаємодію учнів і педагогів. Учителю й учню, їх особисті взаємини на уроках і поза ними безпосередньо впливають не тільки на навчально-виховний процес, але й визначають успіх адаптації учнів до школи й певним чином визначають стосунки учня з його однокласниками та подальший життєвий успіх.

Проблема педагогічної взаємодії як основного способу організації педагогічного процесу до 80-х років ХХ століття майже не досліджувалася, хоча спроби її тлумачення у науковій літературі зустрічаються неодноразово. Так у працях Я.-А.Коменського, М. Пирогова, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинського мова йде про необхідність взаємної

⁴ V. Yasvyn, *Obrazovatel'naya sereda: ot modelyrovaniya k proektyrovaniyu*, Москва 2001, с. 36.

⁵ Ibidem, с.193.

⁶ O. Savchenko, *Modelyuvannya rozvytku sil's'koyi shkoly*, Kyiv 2007, с.15-25.

активності педагога і вихованців у педагогічному процесі. Дослідження питань педагогічної та міжособистісної взаємодії здійснюють сучасні українські вчені О. Глузман, О. Друганова, С. Золотухіна, С. Микитюк, В. Майбородова, О. Ракул та ін.

Термін „педагогічна взаємодія” як поняття в науковій літературі трактується неоднозначно. У філософії взаємодія розглядається як категорія, що відображає процеси впливу різних об’єктів один на одного, їх взаємообумовленість, взаємоперехід, зміну стану (О. Бодальов, Л. Буєва, Б. Ломов, Б. Паригін). Поняття „міжособистісна взаємодія” розуміється як сукупність зв’язків і взаємовпливів людей, що відбуваються в процесі спільної діяльності. В. Кан-Калик і Н. Нікандров, вивчаючи соціально-психологічну взаємодію, розглядають її як механізм спілкування й ототожнюють її з процесом співтворчості. Його основою є педагогічне співпереживання, емоційна спільність переживання педагога й дитини.

Педагогічна взаємодія є необхідною умовою ефективності педагогічного процесу. Поняття „взаємодія” включає в себе єдність педагогічних впливів і власну активність вихованця, що виявляється у відповідних уявленнях або опосередкованим впливом на педагога й на себе самого (самовиховання).

Взаємодія – це взаємний зв’язок між предметами в дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь. Взаємодіяти – означає перебувати у зв’язку, взаємно проявляти дію, або ж узгоджено взаємно діяти, бути у взаємодії⁷.

Взаємодія – це спосіб організації спільної діяльності, що здійснюється на підставі соціальної перцепції і за допомогою спілкування.

Взаємна активність вихователів і вихованців у педагогіці позначається термінами „педагогічна взаємодія”, „педагогічне співробітництво”, „педагогічне партнерство”. Взаємодія – це своєрідне втілення зв’язків, взаємин між людьми, які, вирішуючи спільні завдання, взаємовпливають, доповнюють один одного й досягають успіху в розв’язанні поставлених завдань. Природно, що змін зазнають і суб’єкти, і ті об’єкти, на які спрямована взаємодія. Разом – означає не сумарно, а взаємодоповнюючи.

Під час педагогічної взаємодії школи, сім’ї та громадськості виникає особливе спілкування між педагогами, учнями, батьками, представниками громадськості, під час якого учасники формують особистісну життєву позиції, визначають власний погляд на світ. Завдання педагогічної діяльності в контексті діалогу культур педагога й дитини

⁷ І. Червінська, *Методика виховної роботи в початковій школі: теорія і практика*, Івано-Франківськ 2013, с.170.

двоє: з одного боку, необхідно зміцнити, розвинути властиві дитині способи мислення, позицію, картину світу, з другого, – організувати взаємодію з іншою культурою (культурою дорослої людини та всесвіту). Таким чином, завдання педагогічної діяльності у виховному процесі сучасної школи полягає у створенні умов для гармонійного розвитку особистості школяра, у підготовці підростаючого покоління до праці та інших форм участі в житті суспільства. Воно вирішується через організацію особистісного розвиваючого середовища, управління різноманітними видами діяльності вихованців і побудовою правильної взаємодії з дитиною.

Особистісно орієнтована взаємодія максимально сприяє розвитку здатності школяра усвідомлювати своє „Я” у зв'язках з іншими людьми та світом у його цілісному розмаїтті, осмислювати свої дії, передбачати їх наслідки як для інших, так і для себе. Педагогічна діяльність під час такої взаємодії має діалогічний характер. М. Бахтін вважає, що дитина лише в діалозі, вступаючи у взаємодію з іншим суб'єктом, пізнає себе, через порівняння з іншим, через співставлення свого вибору з вибором інших.

Отже, взаємодія батьків і дітей, вчителя і учнів – цілісна соціально-психологічна система, яка складається з єдності перцептивного (співсвідомість), комунікативного (спілкування) та інтерактивного (співробітництво, співтворчість) компонентів, які взаємозумовлюють один одного. Власне через інтеракцію, як шлях формування творчої особистості, через розуміння емоційного стану дитини, передбачення і створення конкретних емоційних реакцій створюються сприятливі умови для розвитку творчого потенціалу дитини, для її саморозкриття, самоствердження.

У Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника (Україна) кафедрою теорії та методики початкової освіти впродовж останніх років досліджується проблема розвитку особистості молодшого школяра в умовах гірського середовища. в цьому контексті вивчаються особливості організації навчально-виховного процесу, організація позакласної і позашкільної роботи в початкових класах гірських шкіл (Полянницька ЗОШ I-II ст., Микуличенська ЗОШ I-III ст., Верховинська ЗОШ I-III ст. №1 Івано-Франківської області, Україна). Зокрема йдеться про процес оптимізації анатомо-фізіологічного, психічного та соціального розвитку особистості молодшого школяра в умовах освітнього простору Карпатського регіону. Адже освітній

простір – це „сукупність об’єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об’єктів, необхідних для успішного функціонування освіти”⁸.

Середовище гірської школи – це сукупність умов і впливів, у тому числі й людських, які оточують учня, це простір для повноцінного життя всього шкільного колективу. За таких умов колективи шкіл намагаються налагодити співпрацю з сім’ями школярів, забезпечити підтримку навчально-виховного процесу громадськими та релігійними організаціями з метою підвищення його ефективності. Реалізувати окреслені завдання можна, виходячи із позицій середовищного підходу, який нині дуже активно і різноманітно застосовується в практиці роботи інноваційних освітніх закладів.

Сьогодні кожний навчальний заклад створює власну систему навчально-виховної роботи, яка ґрунтується на традиціях українського народу і тісно пов’язана з особливостями соціокультурного середовища. А під середовищем ми розуміємо „реальну дійсність, в умовах якої відбувається розвиток людини”⁹. У цьому контексті актуальною є теза Концепції загальної середньої освіти, що „школа – це простір життя дитини; тут вона не готується до життя, а повноцінно живе, і тому вся діяльність навчального закладу вибудовується так, щоб сприяти становленню особистості як творця і проектувальника власного життя”¹⁰. Ми вважаємо, що освітній простір гірських шкіл Карпатського регіону як широке коло інноваційного варіативного соціокультурного гірського середовища насамперед сприяє розвитку і становленню творчої обдарованої особистості. Інакше кажучи, гірська школа – освітній простір особливого типу, до якого окрім педагогічного колективу залучаються сім’ї школярів, та у діяльності якого беруть активну участь різноманітні громадські та волонтерські організації. Навчання і виховання учнів у такому просторі повинно зосереджуватися на безпосередньому всебічному гармонійному розвитку особистості, на формуванні творчих здібностей, інтелекту, психологічному, емоційному і духовному зростанні, у її усвідомленому погляді на світ, на сосунки з оточуючими людьми та соціумом.

Знання та вміння, набуті в такому особливому освітньому просторі, де культивується розвиток дитини, який концентрується в особливих компетенціях, що не зводяться до строго кодифікованих, надбаних якостей дитини (танцює, співає, вирішує складні математичні завдання, грає в теніс, футбол), а проявляється

⁸ *Mystetstvo zhyttyetvorchosti osobystosti*, Kyiv 1997.

⁹ *Filosofiya pryrody*, lectum A. Tolstoukhova et al., Kyiv 2006.

¹⁰ *Kontseptsiiy zahal'noyi seredn'oyi osvity*, http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2712/ [date: 12.05.2006].

в готовності реалізувати свій потенціал у найрізноманітніших сферах творчості та практичної діяльності. При цьому саме особистість, її спрямованість, система цінностей ведуть за собою розвиток здібностей і визначають, як буде реалізований її потенціал. „Школа – це той соціальний інститут, де кожна дитина повинна розкритися як унікальна, неповторна особистість” – стверджує І. Якиманська¹¹.

Педагогічні дослідження, вивчення практики сімейних взаємовідносин засвідчують, що інтенсивні процеси урбанізації й міграції населення, масовий виїзд батьків за кордон, втрата зв'язків між поколіннями у родині не завжди сприяють засвоєнню духовних цінностей народу, а відокремлення від батьківської родини веде до знищення кращих традицій та досвіду народної педагогіки виховання дітей батьками.

Традиційна сім'я мешканця Карпатських гір є яскравим представником української родини, переконливим свідченням розмаїтого родинотворчого феномена українського народу, багатою окрасою не тільки українського національного, але й загальноєвропейського і загальнолюдського родинобудівництва. Особливості поведінки горян зумовлені також специфікою освітнього простору Карпатського регіону. Мешканці гірських районів з раннього дитинства майстерно володіють різноманітними промислами та ремеслами, ведуть натуральний спосіб життя, користуються специфічними для гірської місцевості прийомами життєзабезпечення, добре знають лікарські рослини та цілющі властивості їх застосування у народній медицині. Тобто намагаються жити за неписаними законами природи та у невід'ємній близькості з нею. У цьому аспекті педагогам потрібно якомога ефективніше використовувати закладені родинною основою знань про природу, життя людей, суспільство з метою подальшого розвитку особистості. Адже для того, щоб молодій людині досягти визначених завдань, добитися певного успіху необхідно жити за законами природи, родини й суспільства.

Формування зростаючої особистості неможливе без сприятливого впливу навчально-виховного середовища навчального закладу, без соціального довілля та без врахування багатьох інших чинників. Йдеться не лише про вплив географічного середовища, а й про етнокультурні засади, на яких функціонує школа, живе учень і вчитель, діє громада гірського населеного пункту.

¹¹ У. Yakymanskaya, *Razrabotka tekhnolohyy lychnostno-oryentirovannoho obuchenyya*, „Voprosi psykholohyy” 2005, № 2, с. 24-30.

Організація взаємодії із суспільним і природним середовищем ґрунтується на тому, що педагогічний процес не може обмежуватися навчально-виховним закладом. Оскільки заклад освіти готує молоду людину до самостійного життя, вона вже під час навчання повинна жити за критеріями життя, до якого готується і брати в ньому безпосередню участь. З цією метою педагогічний колектив має налагодити контакти з батьками, трудовими колективами, де вони працюють, громадськими організаціями, дитячими та молодіжними об'єднаннями, церквою.

Сучасна молодь перебуває у постійному пошуку нового, досі невідомого. Їй притаманний дух романтизму та творчості. Ці прагнення вона реалізує в молодіжних об'єднаннях та громадських організаціях. „Пласт”, „СУМ”, скаути й „Січ” – це лише деякі з них. Діяльність молоді у таких організаціях сприяє розвитку організаторських здібностей, ініціативи, творчості та дисциплінованості, виховує дух товариствськості, солідарності. Проте відсутність належного фінансування, брак добре підготовлених фахівців, погана поінформованість зумовлюють певні труднощі в їх роботі. Активна участь школярів у нових молодіжних структурах ще раз підтверджує їх необхідність. Адже вони не тільки доповнюють родинно-шкільне виховання, а й певним чином розширюють межі виховного середовища навчального закладу.

Таким чином, середовище – це сукупність природних і соціальних умов, що оточують людину. Молода людина має прямі чи опосередковані зв'язки з природним, соціальним, навчальним, ігровим, технологічним і психопедагогічним середовищем. Вихованість, навченість сучасної людини – результат не лише діяльності вчителя, а й впливу всіх перелічених середовищ.

Виховний вплив соціокультурного середовища на учнів варто інтерпретувати через вплив навколишньої дійсності, розглядаючи її з позиції ціннісних орієнтацій (людина, праця, істина, прекрасне, суспільство), чому сприяє взаємодія школи та соціокультурного середовища, що включає в себе адміністративний, освітній (шкільний і позашкільний), сімейно-побутовий, профорієнтаційний і особистісний компоненти.

До організаційно-педагогічних умов налагодження взаємодії школи, сім'ї та громадськості з метою формування особистості відноситься:

- Гуманізація відносин в освітньому просторі шляхом входження в нього педагогів та батьків;

- Педагогізація соціокультурного середовища шляхом розширення співробітництва школи з батьками, випускниками та громадськістю;

- Реалізація ідеї безперервності у вихованні дитини на основі взаємодії школи з усіма компонентами соціокультурного середовища.

Висновки та пропозиції

На людину одночасно впливають відразу кілька підсистем освітнього простору, в тому числі: сімейна, екологічна, виробнича, культурна та громадська. Зазвичай вони можуть виступати як гарантії й умови розвитку людини. При цьому для отримання інтегративного результату – виховання особистості – недостатньо функціонування кожного із вказаних елементів. Необхідна їх узгоджена діяльність в ім'я єдиного результату як системоутворюючого елемента. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі пов'язуємо із проблемою формування духовної культури школярів в умовах гірського соціокультурного середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bachyns'ka Y., *Mekhanizm formuvannya innovatsiynoho osvith'oho prostoru v rehioni*, „Pedagogika i psykholohiya” 2007, № 1 (54).
2. Chervins'ka I., *Metodyka vykhovnoyi roboty v pochatkoviy shkoli: teoriya i praktyka*, Ivano-Frankivs'k 2013.
3. *Filosofiya pryrody*, lectum A. Tolstoukhova et al., Kyiv 2006.
4. Kisil' M., *Prostir osvity z tochy zoru yiyi osnovnoho sub'yekta*, „Visnyk Cherkas'koho universytetu” 2006, № 88.
5. *Kontseptsyi zahal'noyi seredn'oyi osvity*, <http://osvita.ua>.
6. Manuylov Y., *Sredovoy podkhod v vospytanyy*, „Pedagogika” 2000, № 7.
7. *Mystetstvo zhyttyetvorchosti osobystosti*, Kyiv 1997.
8. Savchenko O., *Modelyuvannya rozvytku sil's'koyi shkoly*, Kyiv 2007.
9. Yakymanskaya Y., *Razrabotka tekhnolohyy lychnostno-oryentyrovannoho obuchenyya*, „Voprosi psykholohyy” 2005, № 2.
10. Yasvyn V., *Obrazovatel'naya sereda: ot modelyrovannya k proektyrovanyyu*, Moskva 2001.